

Osmanlı İstanbul’unda Müslüman Kadınların Mekân Kullanımları

Eda ÇEKİL TURGUL*

Osmanlılar döneminde Müslüman kadınların sokakları kullanamadığı, gündelik hayata etki etmediği yönünde yaygın bir inanış vardır ve bu inanış, kadınların kaynaklarda pek görünür olmamasına dayandırılır. Bu noktada kayıtların kim tarafından ne maksatla tutulduğunu, tarihin nasıl yazıldığını hatırlamak faydalı olacaktır.¹ Genellikle vergiyi denetlemek amacıyla tutulan arşiv kayıtlarında, kadın ya da erkek, İstanbulluların ancak küçük bir kısmı temsil edilmekte; üretimde ve yönetimde daha az yer alan Osmanlı kadınları ise erkeklere göre çok daha az kaydedilmektedir. Kadınların nadiren kaydedildikleri durumlar ise boşanma, veraset, alacak-verecek davaları, adlarının suça karıştığı durumlar ya da giyim kuşamları ve davranışları ile alakalı uyarılar ya da yasaklardır. Ancak Müslüman kadınların arşiv kayıtlarında nadiren yer alması, onların sosyal hayata katılmadıkları sonucunu çıkarmak için yeterli değildir. Kadınların adının geçtiği kayıtlar dikkatle incelendiğinde mekân kullanımları, gündelik hayatları ve şehirle kurdukları ilişkiler bakımından bazı ipuçları elde etmek mümkün olacaktır.

İstanbullu Müslüman kadınların, evden hangi durumlarda çıktıklarını ve ne kadar uzaklıkta hangi kaynaklar aracılığıyla kaydedildiklerini (görünür olduklarını) göstermek amacıyla Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Google Earth programların-

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi / edacekil@gmail.com / ORCID: 0000-0002-3537-4454

Geliş tarihi: 22 Ekim 2020 / Kabul tarihi: 9 Nisan 2021.

Bu makale, 2018 yılında CIEPO’da sunulmuştur.

¹ Detaylı bilgi için bkz. Sert Özlem, “Izgara Plan Uygarlık; Kent Tarihi, Uygarlık Tarihi Yazımı ve Akdeniz’de Uluslararası Güç Mücadelesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 68, 2014, s. 24-54.

dan faydalanılarak bir tablo hazırlanmıştır. Bu tablo yardımıyla kadınların şehrin hangi bölgelerini ne sıklıkta kullandıkları ve şehirle kurdukları muhtemel ilişki gösterilmek istenmiştir. Sosyal tarih çalışmaları ve kadın çalışmaları için önemli bir kaynak olan ve gündelik hayata dair önemli ipuçları veren Şeriyye Sicilleri, bu çalışmada ana kaynak olarak kullanılmıştır. 1513-1738 yıllarını kapsayan ve on beş tanesi 16. yüzyıla, sekiz tanesi 17. yüzyıla ve iki tanesi 18. yüzyıla ait olan rastgele seçilmiş 25 sicil taranmıştır. Bu kaynaklara göre, Müslüman kadınların mahkemelere bazen bizzat, bazen de vekil aracılığıyla başvurduğu anlaşılmaktadır. Vekillik kurumunun tam olarak nasıl işlediği henüz bilinmese de kadınların vekil tayin etmek için doğrudan ya da dolaylı olarak birileriyle ilişki kurduğu, sokaktaki hayata temas ettiği varsayılarak bu çalışmada vekil kullanan kadınlarla ilgili kayıtlar da dikkate alınmıştır. Öte yandan, terekelerin ve cariyeye azatlarının kadının sokakla kurduğu ilişkiye dair doğrudan bilgi vermediği düşünülerek, bu tarz kayıtlar yazar tarafından dikkate alınmamıştır. Bu çalışmada kullanılan bir diğer temel kaynak ise seyahatnamelerdir. Daha çok “egzotik Doğu’yu” ve “altın yıldızlı saraylara hapsedilmiş Doğulu kadınları” meraklı okuyucularına anlatmak için yazılan seyahatnameler, bunun doğal bir sonucu olarak yoksullardan ziyade varlıklı kadınlardan bahsetmektedir. Kendilerinden önce İstanbul’a gelen Batılı yazarların yazdıklarını okuyan seyyahların, bazen aynı hatalı bilgiyi defalarca tekrar ettikleri görülmektedir. Tüm bunlara rağmen dikkatli bir okuma ile seyahatnamelerden gündelik hayata, hatta yoksul kadınlara dair değerli gözlemler edinmek mümkündür. Bu çalışmada, 1532 - 1893 yıllarını kapsayan 12 adet seyahatname kullanılmıştır; bunlardan altı tanesi 16. yüzyıla, bir tanesi 17. yüzyıla, iki tanesi 18. yüzyıla ve üç tanesi 19. yüzyıla aittir. 18. yüzyıl yazarlarından biri ve 19. yüzyıl yazarlarının hepsi kadındır. Bu iki temel kaynağın yanı sıra Mühimme Defterlerinden, kroniklerden ve gravürlerden de faydalanılmıştır.

Şeriyye Sicilleri ve seyahatnamelerin ana kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada, İstanbullu Müslüman kadınların mekan kullanımları, gündelik rutinleri ve şehirle kurdukları muhtemel ilişki bir tablo yardımıyla gösterilmektedir. Müslüman kadınların kısıtlı imkanlara rağmen çeşitli sebeplerle evlerinden çıktıklarını ve şehir hayatına katılmak için yeterince istekli olduklarını varsayan bu çalışma, İstanbullu kadınların kullandıkları mekanları kendi lehlerine dönüştürdükleri görüşündedir. Evlerinden arkadaş/akraba ziyaretleri, hamam, alışveriş, şenlikler, mezarlık ziyaretleri, para kazanmak gibi çeşitli nedenlerle çıkan kadınlar, çeşmeleri ve hamamları kahvehane, mezarlıkları piknik alanları olarak da kullanmaktaydı.

Ağırlıklı olarak 16. yüzyıla odaklanan bu çalışma, başkent İstanbul’da yaşayan Müslüman kadınlarla sınırlandırılmıştır. Birbirinden farklı birçok insanın yaşadığı bir metropol olan İstanbul’da elbette Müslüman kadınlar tek tip değildir; yaşam koşulları, mekân algılayışları, hayata bakışları, din ve devletle kurdukları ilişkiler çeşitlidir. Sınırlı sayıda kadının hayatına temas edebilen bu çalışma, İstanbullu kadınların mekan kullanımlarını, toplumsal hayata katılımlarını inceleyerek alana katkı yapmayı amaçlamaktadır.

I. Bir Karşılaşma Mekânı Olarak İstanbul!

Hemen her zaman dünyanın en popüler şehirlerinden biri olan İstanbul, insanın ve hareketin bol olduğu bir şehirdi. Bir başkent olarak devlet adamlarının uğrak yeri, bir liman kenti olarak dünyanın farklı bölgelerinden pek çok tüccarı, köleyi, gezgini, din adamını, bilim insanını kendine çekiyordu. Farklı mesleklerden, dinlerden, kültürlerden insanları bir araya getiren bu şehir, iyiyle kötünün, Müslüman'la gayrimüslimin, kadınla erkeğin, yerliyle yabancıların karşılaşma mekânıydı. Kuzeyi Haliç ile batısı kara surlarıyla çevrili olan Osmanlı İstanbul'undan bahsederken anlaşılması gereken sur içi ve onun çevresinde oluşan Galata, Eyüp, Üsküdar (Bilad-ı Selase)'dır. Yedi tepe üzerine kurulu İstanbul'un birinci tepesi olan Sarayburnu Tepesi'nde Topkapı Sarayı bulunurdu; burası halkın, cülûs, cuma namazı gibi etkinlikler aracılığıyla bir araya geldiği önemli bir mekândı. İkinci tepe olan Çemberlitaş Tepesi'nde Tavuk Pazarı, Elçi Han ve Kapalı Çarşı bulunurdu, burası yabancıların kaldığı Elçi Han ve çarşılar dolayısıyla şehrin en kalabalık bölgelerindendi. Üçüncü tepede Eski Saray, esnafların etrafında toplandığı Beyazıt Cami ve Külliyesi kuruluydu, burası da şehrin işlek bölgelerindendi. Fatih Cami ve imaretinin kurulu olduğu, At Pazarı'nın bulunduğu Fatih Tepesi ise şehrin dördüncü tepesiydi; Osmanlı elitinin yaşadığı bu bölge, oldukça hareketliydi. Şehrin beşinci tepesinde Yavuz Sultan Selim Cami, Fener Mahallesi ve Ortodoks kilisesi patriklik makamı bulunurdu. Rum aristokrat aileleri patrikhane çevresindeki mahallelere yerleşmişti (Artan, 1995, 341). Altıncı tepe, şehre karadan giriş çıkışların yapıldığı, hububat depolarının bulunduğu Edirnekapı Tepesi'yd; burada bulunan cami kompleksinin içinde hamam, çeşme ve çeşitli dükkanlar mevcuttu. Yedinci tepe ise bugün

İstanbul'un Yedi Tepesi

Cerrahpaşa Külliyesinin bulunduğu Koca Mustafa Paşa Tepesi'dir. İstanbul'un ticaret merkezi, Bedesten ve Büyük Çarşı ile aşağıda Tahtakale ve liman bölge-siydi, Divan Yolu'nun iki yanında külliyeler ve hanlarla Büyük Çarşı yer almak-taydı (İnalcık, 2001, 223). Ticari faaliyetlerin en yoğun olduğu bölgeler, karadan girişlerin yapıldığı Edirnekapi, denizden girişlerin yapıldığı Eminönü, Bahçeka-pı-Odunkapı arası ve Unkapanı-Cibali arasındaki bölgelerdi. Kalabalığın hiç eksik olmadığı Haliç kıyılarında denizciler, işçiler, hamallar, köleler, fahişeler, yolcular ve yabancılar çoğunlukta ve bölgede onların ihtiyaçlarına uygun olarak eğlence mekanları, bekar odaları ve aşçı dükkanları bulunmaktaydı. Sur içi İstanbul'unun en hareketli ve kalabalık bölgeleri, Haliç kıyıları, saray çevresi ve büyük camilerin bulunduğu tepelerken Bayrampaşa Deresi'nin güneyi şehrin daha sakin kısmıydı. Debbaghane ve mezbahalar sur dışında; boyahane, çırpıcı dibegi, zeytin cenderesi gibi işletmeler ise zanaat merkezlerinin yakınında olurdu (İnalcık, 2001, 223). Debbaghanelerin yoğun olduğu Yedikule, kesimhanelerin olduğu Silivrikapı, Çatladıkapı, Yenikapı ve Yenibahçe (Altınay, 1998, 71), bekar odalarının bulunduğu bölgeler,² yabancı ve genç erkek yoğunluğunun fazla ol-duğu Haliç kıyıları, kötü koku ve pislikten dolayı Bayrampaşa Deresi kıyıları yerleşime elverişli değildi. Ancak XVI. yüzyılda görülen nüfus artışıyla birlikte mahalleler, Bayrampaşa Deresi boyunca sur dışına doğru, Galata civarındakiler Tophane, Cihangir ve Kasımpaşa bölgelerine doğru, mezbaha ve debbaghanele-rin bulunduğu bölgeler (Yedikule hariç) ve Eyüp sırtları da yerleşime açıldı (İnalcık, 2001, 227-228).³

² Bunlardan en bilindik olanları 400 hücre olan Yolgeçen Odaları, Mercan çarşısı civarında bulunan Mercan Odaları, Mahmudpaşa civarında Cephane odaları, Pertev Paşa Odaları, Süleymaniye'de Hilalci odaları, Atpazarı'nda kırk bekarhane, Büyük Karaman'da kırk bekarhane, Gedikpaşa Bekarhanesi ve Unkapanı civarındaki yedi azebler bekarhanesi. (Çelebi, 2008, s.281)

³ Haritada Bayrampaşa Deresi beyaz çizgi ile, kesimhaneler ise yıldızlı pin ile işaretlenmiştir.

	EV - AVLU	MAHALLE-YAKIN ÇEVRESİ	ŞEHİR MERKEZİ	SUR DIŞI-YOLCULUKLAR
16.Yy. İlk Yarısı		XXX 00000	XXXXXX	XXX 0
16.Yy. İkinci Yarısı	0	XXXXXXX 0000000000 0000000	XXXXXXXXXX XXXXXXXXXX XXX 0000000	XXXXX 00000
17. Yy. İlk Yarısı			XXXXXXXXXX XXXXXXXXXX	
17. Yy. İkinci yarısı		XX	XXXXXXXXXX	X
18. Yy. İlk Yarısı	XXXXXXXX 00000	XXX 0000000	217 (X) 0	XX 00
18. Yy. İkinci yarısı				
19. Yy. İlk Yarısı	0	000000000	0000	0000000000
X: Arşiv Kayıtları		0: Seyahatnameler		

Peki nüfusun yarısını oluşturan kadınlar, bu işleyişe nasıl ve neresinden katılıyordu?

Genellikle saray ve devletle özdeşleştirilen başkent İstanbul'un karakterinde şehrin yerlisi kadar şehre yolu düşen yabancıların, devlet erkanı kadar sıradan insanların, erkekler kadar kadınların da etkisi vardır. Bu çalışmada şehir hayatına dahil ol(a)madıkları düşünülen yoksul ya da varlıklı Müslüman kadınların mekân kullanımları -ya da en azından bunların kayıtlara yansımaları- gösterilerek şehirle kurdukları muhtemel ilişki analiz edilecektir. Başkent İstanbul'da yaşayan kadınların mekân kullanımlarını göstermek amacıyla hazırlanan tabloda şehir, *ev - avlu*, *mahalle - yakın çevresi*, *şehir merkezi* ve *sur dışı - yolculuklar* olmak üzere dörde ayrılmaktadır; böylelikle soldan sağa doğru kadınların evden ne kadar uzaklaştıkları ya da en azından ne kadar uzaklıklarda hangi kaynaklar aracılığı ile görünür olabildikleri gösterilmek istenmektedir. Yukarıdan aşağıya satırlar, eskiden yeniye doğru zaman dilimlerini, her çarpı ise bir olayı ifade etmektedir (kırmızı renk seyahatnameleri, siyah renk ise arşiv kayıtlarını temsil eder). Bu sayede kadınların görünürlüğünün yıllara ve kaynaklara göre farklılaşmasını izlemek de mümkün olacaktır. Elbette bu mekanları birbirinden keskin bir şekilde ayırmak mümkün değil. Arşiv kayıtlarında mekan vurgusu çoğu zaman önemsizdir, mesela hamama giderken bıçaklanan bir kadının evinden ne kadar uzaktaki bir hamam yolunda olduğunu kaynak genelde söylemez. Bu mekanların geçişken olduklarını, tablonun sadece kadınların mekân algılarını ve kullanımlarını görünürlük için hazırlandığını hatırlatmakta fayda var.

II. Özel Alan: Ev- Avlu

Gündelik hayatın önemli bir parçası olan *ev - avlu* kadınların en sık kullandığı mekanlardandı. Temizlik işleri, çocuk bakımı, çamaşır yıkanması, yemek ve ekmek yapımı gibi gündelik işlerde kadınlar, evi ve avluyu aktif olarak kullanıyordu. İstanbullu kadınların hayatının büyük bir kısmının evde geçtiği fikrinde birleşen kaynaklar, kadınların bin yıllardır bir kambur gibi taşıdığı ev işleri konusunda ne yazık ki suskundur. Kadınlar, özel alan olarak görülen ev ve avluda ancak buralarda şikayete konu olan bir vaka olduğunda kaydedilmektedir ve bu kayıtlar çoğunlukla “kötü kadın” olarak anıldıkları zina, içki içme, namahrem erkeklerle bir araya gelme gibi suçlamaları kapsamaktadır. Mesela Aynî Hâtun bt. Abdullah, kendi ahırında bir erkekle sohbet ettiği için mahalleli tarafından şikâyet edilmiştir, (ÜM, 51, 380 [45a-2]) 1642 tarihli bir başka kayıt, evde kadınlı erkekli içki alanında yakalanan kadınlardan bahseder. (HM, 5, 550 [298-1]) Evde ya da avluda gerçekleşen hırsızlık (BM, 150, 462 [105a-2]); BM, 150, 589 [118b-1]), taciz, tecavüz, ölüm gibi durumlar, ortak kullanılan avluda veya sokakta yaşanan sıkıntılar da (BM, 150, 536 [112b-3]; BM, 150, 570 [116a-2]; BM, 150, 702 [131b-3]) kadınların evlerinde kaydedilmesine neden olmaktadır. Ancak soruna ve şikayete odaklanan bu tarz kayıtlar, mekana, gündelik hayata, olayın detayına ya da sonucuna dair pek bilgi vermezler. Kadınların gündelik hayatına dair daha detaylı bilgi veren seyahatnameler ise varlıklı kadınların harem hayatına odaklanmaları bakımından yetersizdir. Ayrıca Osmanlı harem hayatına atfedilen cinsel mana, haremi ziyaret edemeyen erkek seyyahların duyduklarıyla hayal güçlerini birleştirmelerine ve haremi, hapisane olarak tasvir etmelerine neden olmuştur. Oysa haremleri bizzat görme şansı olan kadın seyyahların anlattıkları bundan biraz daha farklıdır. Harem hayatının günlük rutini erken kalkmak, giyinip süslenmek, (Pardoe, 2004, 25) hamamda yıkanmak, (Pardoe, 2004, 24) ibadet etmek (Pardoe, 2004, 221) ve yemek yiyip bir şeyler içmekten oluşmaktadır. Ancak kadınların hayatı sadece bunlardan ibaret değildi. Harem odalarına masalcı kadınlar, (Pardoe, 2004, 28) çalgıcılar (Pardoe, 2004, 135) falcılar (Pardoe, 2004, 170) davet edilir; dans edilip (Pardoe, 2004, 336) şarkı söylenirdi. (Montaque, ?, 60,73,77, 80) Haremlerde nakış işleyen, (Tounefort, 2013, 18) iğne oyası ve dantel yapan kadınların yanı sıra (Pardoe, 2004, 426; Montaque, ?, 73) okuma-yazma bilen, kitap sevdalısı (Pardoe, 2004, 366) kadınlarla karşılaşmak da mümkündü.

İstanbullu kadınlar zamanlarının çoğunu evde - avluda geçirdiği halde buralara ait kayıt sayısı oldukça azdır. Arşiv kayıtlarında kadınlar evlerinde neredeyse sadece suç odaklı kaydedilirken seyahatnamelerde lüks ve tembellik içinde aksettirililer. Osmanlı hane halkı yapısı kadının kocasına bağımlı olmasını gerektiriyorsa da dulların ya da kocalarının yokluğunda evli kadınların, hane halkının başına geçtikleri de görülmekteydi (Faroqhi, 2009, 10). Ayrıca yaşamın pahalı olduğu başkentte, köle alacak parası olmayan, geçim derdi çeken kadınların sayısı hiç de az değildi; bu kadınlar, ev işlerini ve dışarı işlerinin bir kısmını bizzat yapmak zorundaydı.

III. Güvenli Sınır: Mahalle

Keskin sınırları olmayan mahalleler, aynı mescitte ibadet eden, aynı hamamı kullanan, birbirini tanıyan ve birbirinden sorumlu (kefillik) olan kişilerden oluşurdu; sosyal ve kültürel bir varlık olan mahalleye aidiyet gündelik hayatın bir parçasıydı (Behar, 2014, 27). Bu çalışmada, mahalle tanıdık ve güvenilir insanlardan oluşan, eve yakın bir bölge olarak tanımlanmış ve buraya mahallenin yakın çevresi de dahil edilmiştir. Kadınlar, *mahalle ve yakın çevresini* alışveriş, çeşme, hamam, komşu-akraba ziyaretleri, mezarlık ziyaretleri, cami ve tekke ziyaretleri için aktif olarak kullanmaktaydı. Tabloya bakıldığında kadınların mahallede sıklıkla -özellikle seyahatnameler aracılığıyla- kaydedildikleri görülecektir.

İstanbullu kadınlar, arşiv kayıtlarında evde olduğu gibi *mahalle ve yakın çevre*-sinde de pek görünür değildir; çoğunlukla namahrem erkeklerle bir arada olmak, mahalleli tarafından uygunsuz halleri nedeniyle şikayet edilmek gibi durumlarda kaydedilmişlerdir. Bu gibi durumlarda genelde kadınlar, mahallelinin isteğiyle mahalleden gönderilmekteydi. Mesela 1663’te Tophane civarında kötü hal üzere oldukları tespit edilen kadınlar, mahallelinin isteğiyle mahalleden çıkarılmıştır (GM, 90, 216 [28b-2]). 18. yüzyılda mahalle ve sokakların yeniden düzenlenmesine bağlı olarak mahkeme kayıtlarında mülk sahibi kadınlar, evlerin yapımı, sınırların çizilmesi gibi meselelerde dikkat çekmektedir (BM, 150, 330 [73b-1]; 334 [75a-1]). Faruqi’ye göre kadınlar, arkadaş ziyaretlerinde, erkek ve kadın satıcıların bulunduğu açık pazarlarda, evlerinin kapılarında ve hamamlarda hayata dair çeşitli sohbetler ediyorlardı (2002, 165-167). Mahalle içlerine kadar girmeye de civardaki varlıklı kadınlara dikkat kesilmiş görünen seyyahlar da bunu desteklemektedir. Modayı yakından takip eden Müslüman kadınlar, sıklıkla hamama, komşuya (Lady Montague, ?, 132), ev ziyaretlerine giderdi (Schweigger, 2014, 218; Dorina Neave, 1978, 57-58). Yeni çocuk doğurmuş lohusa bir kadının odası bile gece yarısına kadar ziyarete açıktır; burada şarkılar söylenir, def çalınır, şen kahkahalar eşliğinde şerbetler içilirdi (Pardoe, 2004, 334). Haremler gibi hamamlar da kadınlar için önemli sosyalleşme ve haberleşme mekanlarındandır. Bazı evlerde hamam olduğundan bahsediliyorsa da dönem şartları düşünülmünce bunun, ayrıcalıklı bir azınlığa mahsus olduğu söylenebilir. Bazı seyyahların, varlıklı kadınların haftada 3-4 defa, yoksul olanların ise en az haftada bir defa hamama gittiğini söylemesi akla yakın geliyor (Nicolay, 2014, 171; Tournefort, 2013, 67). Genellikle toplu olarak gidilen (Bassano, 2015, 19; Nicolay, 2014, 172; Schweigger, 2014, 218) hamamlarda sabahdan öğle yemeğine kadar, geç gidilirse de akşam yemeğine kadar kalınırdı (Bassano, 2015, 20). 1717-18 tarihlerinde İstanbul’da bulunan Lady Montague, çok doğru bir tespitle hamamları kadınların kahvehanesi olarak tanımlar (?, 37). 1835-1836 yıllarında başkentte bulunan Miss Pardoe ise hamamlar için şöyle der: “Doğulu kadınların yeryüzündeki cennetidir; burada eğitimsiz, ama zeki kadınlar kapasitelerinin elverdiği ölçüde siyaset, toplumsal ve ulusal sorunları, skandalları, evlilikleri ve bu göğün altında olup biten diğer bütün mevzuları tartışırlar.” (2004, 81)

Müslüman kadınlar için cami ve türbe ziyaretleri de dini bakımdan oldukça önemlidir. Kadınların hangi cami - türbeleri ziyaret ettiklerini, bunun için evden

ne kadar uzaklaştıklarını söylemek güç olsa da bugün olduğu gibi, özel günlerde bazı cami - türbeleri tercih ettikleri varsayılabilir. Tarihi bir türbe olan Eyüp Türbesi özellikle kadınlar tarafından sıklıkla ziyaret edilmektedir (Gerlach, 2010, 282). Miss Pardoe ve Georgian Max Müller, kadınların zaman zaman camileri kullandıklarını belirtmektedir (2004, 221; 1978, 65). Stephan Gerlach'ın aktardığına göre, 1575 yılında camiye düşen bir yıldırım sonucu 17 kadın hayatını kaybetmiştir (2010, 206). Şifa dağıtıcısı olduğu düşünülen dervişlerin mekanları da kadınlar tarafından sıklıkla ziyaret edilirdi; İstanbul'da 26 yıl yaşayan Dorina Nevae, kadınların hasta çocuklarını iyileşmesi için dervişlere götürdüklerini söyler (1978, 107). Tournefort, kadınların dervişlerin cuma vaazlarına katılma izni olduğundan ve bu haklarını kullandıklarından (2013, 87) Pardoe ise ayrı bir bölmeden Mevlevilerin ayinlerini izlediklerinden bahseder (2004, 315). Bazı dönemlerde kadınların çeşitli tarikatlarda görev aldıkları da bilinmektedir; hatta bazı bölgelerde kadın dervişlere, kocaları adına dervişlik yapan kadınlara da rastlanmaktadır (Kafadar, 2009, 135-137). Gündelik hayatın önemli bir parçası da düğünlerdir, seyyahlar nadiren de olsa düğünlere katılan kadınlardan bahsetmektedirler. Bugün olduğu gibi, damadın evine götürülen geline çalgıcılar, kadınlar, erkekler ve çocuklar eşlik ederdi (Gerlach, 2010, 94, 364; Bassano, 2015, 104; Schweigger, 2014, 224; Tournefort, 2013, 68). Bu örneklere dayanarak kadınların düğün alayına iştirak ettiklerini söylemek için belki erkendir, ama gelin alayının ardından kadınlar ve erkekler için ayrı düzenlenen eğlencelere katıldıklarını söyleyebiliriz (Tournefort, 2013, 68; Neava 1978, 63-64; Bassano, 2015, 104).

İstanbul'un en büyük sorunlarından biri, gündelik hayatın olmazsa olmazı olan suyun yetersizliği idi, bazı evlerin bahçelerinde su kuyuları varsa da bunların sayısı pek fazla değildir. İstanbul'da evlere su taşıyan sakalar da vardı, ancak sakalara ya da köle satın almaya gücü yetmeyen yoksullar -ki sayıları hiç de az değildi- suyu çeşmelerden sağlamaktaydı. Nüfus artışının fazla olduğu 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı (1564) kırk çeşmeler, bir süre şehri rahatlatırsa da su sıkıntısı uzun yıllar devam edecektir. İstanbul'da hayrat olarak yapılan çeşmeler, yerleşim yerlerinde olabildiği gibi yol kenarlarında, açıklık ve kırık yerlerde de olabilmekteydi (Eyice, 1993, 278). Bazı çeşme ve sebiller ise hayır binalarına, cami, mescit, hazire, hamam ve han bitişiğine yapıldı (Eyice, 1993, 282). Yoksul kesimin suya ulaşmak için evi hatta bazen mahalleyi terk etmesi ve çeşme başında uzun saatler geçirmesi İstanbul'da hayatın bir parçasıydı. Ailenin erişkin erkeklerinin çalıştığı ya da olmadığı durumlarda bu işi kadınların ve genç kızların üstlenmek zorunda kaldığı düşünülebilir. Kanuni Sultan Süleyman, şehrin su ihtiyacını karşılamak için yeni su yolları yapılmasını emrederken zayıfların, dulların, kadınların ve çocukların hayır duasını ister, (Eyice, 1993, 283) belki de susuzluğun yükünü en çok bu kesim çektiği içindir. Halı, yün yıkamak gibi bol suya ihtiyaç duyulan bazı temizlik işleri için kadınlar, suyu getirmek yerine su kenarlarına gitmeyi tercih etmekteydi (Neave, 1978, 113).

Civar mahallelerden gelen birbirinden farklı birçok kadının bulunduğu ve uzun saatler geçirdiği çeşme/su başları, hamamlar, türbeler haberleşmenin ve

sosyalleşmenin de mekanlarıdır. Kim bilir belki kadınlar aynı yerde buluşmak için sözleşecek arkadaşlıklar ediniyorlardı, kızlar koca, işsizler iş, dertliler şifa buluyordu. Zengin bir tüccarın kölesinin anlattıkları, dilenci bir kadının gördükleri ya da duydukları kadınların şehirde olup bitenlere dair bilgi edinmelerini sağlıyor olmalı. Sözlü kültürün yazılı kültürden daha önemli olduğu bu dönemde,⁴ bu tarz iletişim mekanları oldukça önemlidir. Buralarda edinilen bilgiler sadece kadınlar arasında kalmıyor; çeşmeden eve, evden akrabaya, akrabadan hamama, hamamdan mahalleye yeni şeyler eklenerek güncelleniyordu.

IV. Yabancılar Arasında: Şehir Merkezi

Tabloda *şehir merkezi* derken daha çok sur içinin her daim kalabalık, yabancı bol olan işlek bölgeleri kastedilmektedir. Haliç kıyıları, saray bölgesi, cami komplekslerinin bulunduğu tepeler, sur kapıları ve meydanlar bu tarz yerlerdendir. Mahalle, tanıdıkların olduğu, eve yakın ve güvenli bir bölgeyi ifade ederken şehir merkezi yabancıların fazla olduğu güvensiz bir bölgeyi ifade etmektedir. Tanıdık insan sayısının az olduğu şehir merkezi, aynı zamanda kişinin tanınırlığını ortadan kaldırması bakımından da önemlidir. İstanbullu Müslüman bir kadın için -erkek için olduğu gibi- evinde ya da mahallesinde bulunmak ile şehir merkezinde ya da yollarda bulunmak aynı anlamı taşımıyordu. Bugün de böyledir. Kadınlar bu mekanları daha çok alışverişe (alım ya da satım), saray etkinliklerine, bayram şenliklerine, mahkemeye, camiye, medreseye, aşevine ya da hamama gitmek için kullanmaktaydı. Tabloya bakıldığında kadınların hemen her dönem şehir merkezinde arşiv kayıtları aracılığı ile kaydedildikleri görülecektir. Bunun en önemli nedenleri, buraların kamusal alan olarak algılanması ve mahkemelerin burada bulunmasıdır.

Kadınlar, toplumsal dezavantajlarına rağmen bazen erkek, bazen kadın vekiller aracılığıyla bazen de bizzat mahkemelere başvurmaktaydı. 1534 senesinde Ümmî adlı kadın, miras işleri için annesini vekil tayin eder (ÜM 9, 147 [17b-2]). 1618 tarihinde hamile Fatıma bt Halil'e kendi talebiyle iddet nafakası bağlanır (İM, 3, 30[3a-2]). 1666 tarihinde kocası kaybolan Sâime bt Halil, meclis-i şer'i Şerifde hazır olup kocasının kendisine mal bırakmadığını ve nafaka talep ettiğini belirtir (BM, 3, 43 [61-2]). Kocasının, parasını gasp ettiğini iddia eden Hatice bt. Ahmed, kocasından boşanır (BM, 150, 189 [40b-2]). Çeşitli nedenlerle mahkemeye başvuran kadınlar boşanma ve nafaka davalarının yanı sıra mülk davalarıyla da dikkat çekmektedir. Kadınla erkek arasında ya da kadınla kadın arasında olabilen mülk satışlarında gayrimüslimlerin adları da zaman zaman geçmektedir. 1678 tarihinde Aişe bt. Abdulah, evini Safiye Kadın bt Necib Efendi'ye satmıştır. (HM 10, 80 [48-1]) 1676 yılında Aişe bt. Behram Bey'in Safiye kadına olan borcunun bir kısmını ödediği kaydedilmiştir (HM 10, 64 [39-1]). Müslüman kadınlara ev satışlarının yanı sıra bağ (EM, 3, 246 [27a-1, Arapça]), çayır (ÜM,

⁴ 17. Yüzyılda İstanbul'dan Londra ve Paris'e aktarılan bilginin kaynağı da çoğu zaman sözlü iletişimdi. Bakınız: John-Paul Ghobrial, *Fısıldaşan Şehirler: 17. Yüzyılda İstanbul, Londra ve Paris arasında Bilgi Akışı*, Küre yayınları, İstanbul, 2020.

84, 608 [57b-4]), fırın (BM, 150, 4 [1a-4]), bahçe (BM, 150, 30 [6b-3]) satışlarında da rastlanmaktadır. Kadınlar kıyafetlerinin, davranışlarının, mekan kullanımlarının ve erkeklerle kurdukları ilişkilerin belirlenmek istendiği durumlarda da kayda geçmektedirler. Mesela 1573 yılında Eyüp kadısına yollanan bir hüküm, kadınların kaymak yeme bahanesiyle kaymakçı dükkanlarına gittiklerini, bu dükkanların denetlenmesini salık verir, (Altınay, 2000, 71) 1580 tarihli bir başka hüküm, peremelere kadın ve erkeklerin birlikte binmemelerine dikkat edilmesini buyurur (Altınay, 2000, 72). 1585 yılına ait bir kayıt ise kervansarayda denizcilerle içki alemi ve fuhuş yapan kadınlardan bahsetmektedir (ÜM, 56, 442 [69b-1]). Seyyahlar, İstanbullu kadınların mahkeme kullanımlarına dair daha çok duyduklarını aktarmaktadırlar. Vaiz Gerlach'ın duyduğuna göre, bir Türk kadını kocası borcunu ödemeyince kadıya başvurmuş ve kocasının dört yalancı şahidine rağmen parasını geri almıştır, (2010, 372) azatlı bir köle ise ölen kocasından kalan hakkını alabilmek için azat belgesiyle mahkemeye başvurmuştur (2010, 133-134). Miss Pardoe'nin misafir olduğu bir Türk tüccarının evine bir gece önce kocası ölen bir kadın gelmiş ve bekarken sahip olduğu malları korumak için akıl danışmıştır (2004, 26).

Müslüman kadınlar, arşiv kayıtlarında daha çok mahkemeler, seyahatname-lerde ise şenlikler aracılığıyla anılmaktadır. Başkent İstanbul'da zaman zaman siyasal nitelik taşıyan (Khoury, 2009, 116) hac kervanlarının yola çıkış ve dönüş kutlamaları (Faroghi, 1995, 39; Özcan, 1996, 401), geçiş törenleri, saray düğünleri, bayram alayları, halk şenlikleri gibi etkinlikler kadınlar tarafından ilgiyle takip edilmekteydi. Selânikî'nin üzüntüyle aktardığına göre, 1590 senesi Ocak ayında Acem Şahının oğlunun ülkeye gelişi büyük bir ilgi ile izlenmiştir. Kalabalığın yarattığı izdiham ve havanın erken kararması nedeniyle yatsı namazına dek evlerine varamayan bazı kadınlar tanıdıklarına giderken 500'ün üzerinde kadın mecburi olarak Bayezid Hamamı'nda sabahlamıştır. (Selaniki, 1999, 218-219) Kadınlar, 1596 senesinde Eğri Seferi'nden dönen III. Mehmet şerefine düzenlenen şenliklere, (Faroghi, 2002, 34) Bedesten 'de kurulan ve sınıra gitmeye hazırlanan ordugahı görmeye (? , 85-86) de gitmişlerdir. Türk kadınlarının temaşaya meraklı olduğunu belirten Miss Pardoe, (2004, 272) sultan ve paşaların eşlerinin de katıldığı bayram alayını, (Pardoe, 2004, 78-79) padişah alayını (Pardoe, 2004, 108), Mihrimah Sultan'ın düğün alayını, (Pardoe, 2004, 151) Kağıthane'de yapılan toplu sünnet törenini (Pardoe, 2004, 282) izleyen kadınlara dair detaylar vermektedir. Ayrıca, Kurban Bayramı'nda padişahın geçeceği dış galeriyi, (Pardoe, 2004, 106) bir başka bayram günü Topçu Kışlası'nın çevresini dolduran İstanbullu kadınlardan da hayretle bahsetmektedir (Pardoe, 2004, 253-254). Müslüman kadınlar, gayrimüslimlerin şenliklerine de ilgi duyuyordu, Balıklıdaki kilisede yapılan paskalya kutlamalarını, (Pardoe, 2004, 245-246) Rumların ateş bayramını, (Pardoe, 2004, 356) Beykoz çayırında İngilizlerin kriket maçını (Neava, 1978, 125) seyreden çok sayıda kadın vardır. Müslüman kadınlar, kıyafet kurallarına uymak kaydıyla çeşitli nedenlerle evlerinden çıkabilmekteydi. Lady Montaque, Türk kadınlarının hangi sınıftan olursa olsun yaşmak ve ferace giyerek rahatlıkla sokağa çıktıklarını yazar (? , 53-54). Miss Pardoe de desteklercesine,

Müslüman kadınların yürümek, arabayla gezmek ya da kısa bir süreliğine arkadaşında kalmak için yaşmak ve feracesini giyerek dışarı çıkabildiklerini söylemektedir (2004, 67). Müslüman kadınların kayıkla (Pardoe, 2004, 17) ya da arabayla gezintilere çıkıp, İstanbul ve Beyoğlu çarşılarında alışveriş yaptıklarını (Neave, 1978, 57-58) söyleyen seyyahlar, bu alışverişleri (özellikle Yahudi dükkanlarında olanları) genellikle karşı cinsle buluşmak için bir paravan olarak görmektedir (Lady Montague, ?, 54; Miss Pardoe, 2004, 32).

Genellikle tüketici olarak anılan kadınlar, üretime de çeşitli şekillerde katılmaktadırlar. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da kurulan vakıfların %37'sini kadınlar kurmuştur (Farooqi, 2002, 133). Padişah III. Mehmet'in pazarlarda ticaret yapan kadınların erkekler arasında gezmelerini yasaklamasından (Selaniki II, 1999, 826) anlaşıldığı üzere kadınlar, kısıtlamalara rağmen ticaret de yapmaktaydı. Müslüman kadınlar mal alıp satar, kendi servetlerini yönetirdi; kocasının işlerini idare eden ve bunun için sıklıkla dışarı çıkan kadınlar da vardır (Müller, 1978, 152). Üretime katılanlar sadece varlıklı kadınlar değildir; hatta dışarı çıkmak, para kazanmak zorunda olan yoksul ve dul kadınların sayısı daha fazladır (2003, 219-248, 237-264; Müller, 1978, 41). Şehirli kadınlar için para kazanmak oldukça zordu, ev hizmetçiliğini bile İstanbullu olmayan köle kızlar yapmaktaydı (Farooqi, 2004, 239). Başkentte kadınlar için iş alanları oldukça sınırlı, rekabet ise oldukça yoğun; büyük ticari ağların içine giremeyen yoksul kadınlar, kendi imkanları dahilinde işler icat etmek zorundaydılar. 1551 yılında İstanbul'da bulunan Nicolay ve 1555 yılında İstanbul'a seyahat eden Busbecq, yoksul kadınların yollara dizilip gelen geçen yolculara ekmek sattıklarından bahsetmektedir (2014, 342, 2002, 31). İstanbul'daki iş kılığı ve yoksulluk dikkate alınırsa bu

İstanbul'da sokak satıcılığı yapan bir kadın

durumun, özellikle İstanbul'un göçmen mahallelerinde de geçerli olduğu söylenebilir. Nicolay, Yedikule civarında yaşayan üst sınıf Karamanlı kadınların evde işledikleri iğne oylarını aracı yardımıyla bedesten veya halk pazarlarında sattıklarını, onlar kadar iyi durumda olmayan kadınların ise merkeze inip yumurta, tavuk, peynir vs. sattıklarını söyler. (2014, 280-282) Altınay, 1566 yılında Emin Bey Mahallesi'nde bazı aşçıların ev alıp içinde yemek pişirdiklerinden ve bunları çarşıda sattıklarından bahsetmektedir. (2000, 234) Bu aşçıların cinsiyetinden bahsedilmez, ama kadınların da benzer işler yapması olası görünmektedir. 17. yüzyılın sonlarında pamuk ve yün ipliği ya da dokuma yapan kadınlar, mallarını doğrudan pazarda satmaktaydı (Khoury, 2009, 113). 1835-1836 yılında başkentte bulunan Pardoe, Feshane'nin kadınlar kapısında 500 kadar kadının yün alıp evde fes örmek için beklediğinden bahseder (2004, 108). Her ne kadar kayıtlarda adları pek geçmese de zenginlerin evine kıyafet ve mücevher satan bohçacılar (Faroghi, 2002, 127), çiçek aşısı yapan kocakarılar (Lady Montague, ?, 66), çeşitli otlar toplayıp kırık-çıkık, masaj, hastalık için ilaçlar yapan şifacılar (Neave, 1978, 45-46), hamamlarda ve düğünlerde güzellik uzmanlığı yapanlar (Faroghi, 2004, 239) ve düşük bir ücret karşılığında çöpçatanlık ve haberleşme işlerini üstlenen kadınlar vardır. Kafadar'ın kitabında Asiye Hatun'un Şeyhine yazdığı mektuplarını getirip götüren Hâce Kadın'dır. (2009, 131) Sınırlı iş alanı olan kadınların, bu sınırı genişletmek için fahişelik yaptıkları da oluyordu (Faroghi, 2004, 237-247). Gerlach, üç adamın bir Türk fahişesine gittiğinden bahsetmektedir (2010, 382). 1571 yılında kadıya yollanan bir hükümde Eyüp semtinde çamaşırcı kadınların ikamet ettiği ve bekar leventlerin çamaşır bahanesiyle bu evlerde zina yaptıkları öne sürülmektedir (Altınay, 2000, 70). 1701 tarihinde İstanbul'da bulunan Tournefort da İstanbul sokaklarında çok fazla fahişe olduğundan bahseder (2013, 69-70). Vasıfsız ve çaresiz bir kadın için dilencilik de bir seçenektir. Müller, Galata köprüsündeki erkek kalabalığının arasında renkli feraceli kadınların yanı sıra renksiz paçavralar içinde dilenciler gördüğünü belirtmektedir (1978, 21). Fakirlere ve medrese öğrencilerine sıcak yemek vermek için kurulan imarethaneler (Tarım, 2000, 219), tımarhaneler (Çelebi, 2008, 276) ve hastaneler de kadınlar tarafından kullanılmaktaydı.

İstanbullu Müslüman kadınlar, çeşitli nedenlerle mahallelerinden ayrılıp şehrin kalabalığına karışmaktaydı. Yabancı erkek sayısının fazla olduğu şehir merkezleri, kamusal alan olarak görüldükleri için buralardaki mekanları kullanan kadınlar daha fazla dikkat çekmekte ve buna bağlı olarak daha fazla kaydedilmektedir. Kadınların bu mekanları ne sıklıkta kullandığı, bu sokaklarda nasıl ilişkiler kurdukları ve nasıl karşılandıkları ile alakalı net bir şey söylemek oldukça zordur. Ancak kadınların bu sokaklardaki varlıklarının bile şehrin işleyişine etki ettiği söylenebilir; bu mekanlarda daha görünür olmaları, daha fazla kaydedilmeleri, bazı davranışlarının belirlenmek istenmesi buna kanıt olarak gösterilebilir.

V. Pahalı ve Güvensiz: Yolculuklar

Sur Dışı - Yolculuklar başlığı altında kadınların mahallenin (ve yakın çevresinin) güvenilirliğinden ve hatta şehir merkezinin kalabalığından da uzaklaştığı

durumlar kastedilmektedir. Uzak akraba ziyaretleri, günübürlük mesire gezileri, (uzak) mezarlık ziyaretleri, yazlıklar, deniz eğlenceleri ve kutsal hac ziyareti bu başlık altında değerlendirilmiştir. Arabayla ya da arabasız bu tür yolculuklar genel olarak zahmetli, pahalı ve güvensizdi. Hava koşulları da yol güvenliğini etkiliyordu, bu nedenle yolculuğun zorlaştığı kış ayları ya da yağmurlu bahar ayları yolculuk yapmak için zorunlu olmadıkça tercih edilmezdi. Ayrıca hac ziyareti gibi sınır dışı yolculukları, devletler arasında yaşanan siyasi gerginlikler de olumsuz etkilemekteydi. Tüm bu güçlükler ve yolların tehlikeli olmasına rağmen, kadınların yolculuklarda neredeyse hiç kaydedilmedikleri görülmektedir. Yolculuklarda karşılaşılan hırsızlık, tecavüz, kaçırılma, cinayet gibi suçlar ancak kadınların ya da başka birilerinin bunu mahkemeye taşıması durumlarında kaydedilmekteydi. Mesela 5 katırcının iki kadına saldırması (ÜM, 2, 16 [2b-1]), Samandıra yakınlarında ölü bulunan bir kadın (ÜM, 5.241 [29b-1]) veya 1730 yılında bir kadının menziline ölü birinin bulunması (BM, 150, 589 [118b-1]) gibi durumlardan bu olaylar mahkemeye taşındığı için haberdar olabilmekteyiz.

Sur dışında veya sur kapılarına yakın yerlerde, dağ yamaçlarında yer alan mezarlıklar gözlerden uzaktı (Bozkurt, 2004, 20). Eyüp Mezarlığı, Edirnekapı Mezarlığı, Taksim'den Fındıklı'ya doğru inen Ayas Paşa Mezarlığı (İşli, 1991, 204) ve Galata sırtlarından Kasımpaşa'ya doğru inen Beyoğlu Mezarlığı sur dışında yer almaktaydı. 24 Haziran 1565 tarihinde Yoros Kazası (Beykoz) Deresekili Karyesi civarında bulunan Akbaba Mezarlığı, buraya gelen kadın ve erkeklerin fesada sebebiyet veren davranışlarda bulundukları gerekçesiyle ziyarete kapatılmıştır (6 Numaralı MD, 1297). 1680 tarihinde Emine, Hatice ve Havva adlı kadınların Ahmet ve Mustafa adlı şahıslarla mezarlıkta uygunsuz durumda yakalandıkları kaydedilmiştir (EM, 90, 542 [84a-2]). Arabayla ya da uzun bir yürüyüşle günübürlük ziyaret edilebilen mezarlıklarda dua etmek, kır havası almak, sosyalleşmek, denizi/Haliç'i seyredip iç geçirmek, aşıklerle buluşmak mümkündü.

J. Schranz - Eyüp Mezarlığı

Uzun, yorucu ve pahalı bir yolculuk olan hac ziyareti de Müslüman kadınlar için önemlidir. Hac yolculuğunda kadınlar ve erkekler kendi maişetlerinden sorumluydu, bu nedenle kadınların kocalarından talepleri ancak belirli bir mülk karşılığında olabilmekteydi; buna rağmen hac yollarında terk edilen kadınlarla karşılaşmak mümkündür (Faruqi, 1995,7). Varlıklı kadınlar için bile oldukça masraflı olan hac yolculuğuna yoksul kadınlar, ancak devlet yardımıyla katılabilmekteydi. Yoksulların bakımını hac emirinin adamları üstlenirdi; mola yerlerinde fakirler için çadır kurulur, padişah adına sıcak yemek verilir, giyecek, para ve ölenler için kefen yardımı yapılırdı (Özcan, 1996,402). Ancak alınan önlemler her zaman hacıları korumaya yetmiyordu (Faruqi, 1995, 5; Özcan, 1996, 403), buna rağmen hac yolculuğunda meydana gelen olayların çok azı kayıt altına alınmıştır. 27 Ekim 1567 tarihinde Kudüs ziyaretinden dönen Fatıma'nın, oğlunun kaçınıldığını ruk'a sunması (7 Numaralı MD, 34), 18. yüzyıl başında hacca gidecek olan Fatma bt Osman'ın vasiyeti ve terekisi için vasi tayin etmesi (BM, 150, 345 [77b-3]) sayesinde bu yaşananlardan haberdarız. Yine 1563 senesinde Bursa'ya götürülen bir kadının eşyaları çalınmıştır (ÜM 26, 24 [2b-5]), kadının neden Bursa'ya gittiğini bilmiyor olsak da bu hırsızlığın mahkemeye taşınması sayesinde böyle bir yolculuktan haberdar olabilmekteyiz.

Seyahatnameler ise kadınları daha çok mesire alanlarında kaydetmektedir. 18. yüzyılda eski has bahçelerin ve miri arazilerin tamamen ya da kısmen halka açılmasıyla mesireler, ortak şehir kültürünün bir parçası haline geldi (Hamadeh, 2010, 167). Kahvehanelerin ve meyhanelerin erkek egemen eğlence dünyasında nadiren görünen kadınlar ve çocuklar, mesirelerde bariz şekilde görünür hale geldiler (Hamadeh, 2010, 164). Açık kamusal alan olan mesirelerde kadınlarla erkeklerin bir araya gelmesi daha kolay, bunun denetlenmesi ise daha zordu; bu nedenle 18. yüzyılda kadınların en sık kaydedildikleri mekanlardan biri mesirelerdir. Bütün yasaklara ve denetlemelere rağmen kadınların erkeklerle bir araya gelmesine mani olunamamıştır (Altınay, 2000, 25), zaptiyelere rağmen özellikle Göksu'da yapılan kayık sefalarında pek çok aşk macerası yaşanmaktaydı (Neave, 1978, 140). Yüksek tepelerle çevrili, sık bitki örtüsü olan Göksu Vadisi'nde cuma günleri kayık sefası yapmak zamanın modasıydı. (Neave, 1978, 139; Müller, 1978, 93) Bayram günlerinde mesire alanlarında boş yer bulmak oldukça zordu, özellikle kadınlar mesirelere büyük ilgi göstermekteydi (Pardoe, 2004, 405; Müller, 1978, 98). Ahmet Refik'in dönem yazarlarından okuduğuna göre, kızıl feraceli beyaz yakalı kadınlar Sadabad eğlencelerine iştirak eder, kapalı arabalarla gelip ağaçlar arasında eğlenirdi (2000, 32). Mesire alanlarında namaz dahi kılan kadınlar (Pardoe, 2004, 415) orada neredeyse evlerindeki kadar rahat davranmaktaydı (Pardoe, 2004, 411; Bassano, 2015, 135). Padişah haremindeki kadınlar da mesire alanlarına arabalarla geziler düzenlerdi. (İpşirli, 1997,138) Mesireler dışında kışlıkların hazırlandığı yazlık evler (Faruqi, 2002, 122) ve serinlemek için bazı çeşmeler de kadınlar tarafından kullanılmaktaydı (Pardoe, 2004, 294). Kadınların mezarlık ziyaretleri de seyyahların dikkatini çekmiştir. Müslüman kadınlar, hayatın bir parçası olan mezarlıklara (Pardoe, 2004, 161-210) definden sonraki birkaç gün gidip orada zaman geçirmekteydi (Schweigger,

2014, 217-218; Tournefort, 2013, 84). Genellikle cuma günleri mezarlıkları ziyaret eden kadınlar burada yiyip içerdi (Tournefort, 2013, 65). Ayrıca kadınlar evliya mezarlarını, bilindik kabirleri de sıklıkla ziyaret etmekteydi (Çelebi, 2008, 317). Dönem şartlarında oldukça zahmetli ve tehlikeli olan yollar, kadınlar tarafından da belirli amaçlar için kullanılmaktaydı. Şehir dışı yolculuklarını çoğunlukla kutsal hac ziyareti için kullanan kadınlar, İstanbul civarını da mezarlık ziyaretleri ve mesire alanları için kullanmaktadır.

VI. Sonuç Yerine

Arşiv kayıtlarında ve seyahatnamelerde genellikle varlıklı kadınlar kaydedilmiştir; bu benzerliğe rağmen her iki kaynaktaki kadınlar farklı mekanlarda ve şekillerde dikkat çekmektedir. Genel olarak mahkeme kayıtları aracılığıyla *şehir merkezinde* kaydedilen İstanbullu kadınlar, boşanma ve veraset davalarıyla ya da “namus”a odaklı suçlamalarla ön plana çıkmaktadır. Nadiren kaydedildikleri *ev-avl* ve *yolculuklarda* cinayet, hırsızlık, tecavüz gibi vakalar aracılığıyla anılmaktadırlar. Seyahatnamelerde ise *mahallede* ve *yolculuklarda* dikkat çeken kadınlar daha çok komşu ziyaretleri, hamamlar, cami ve türbe ziyaretleri ve mesireler aracılığıyla kaydedilmektedir. 16. yüzyıla ait seyahatnameler mahalleye odaklanmışken mesirelerin yaygınlaştığı 18. yüzyılda seyahatnameler daha çok mesirelerden bahsetmektedir. Kaynakların kendisi, kadının nasıl kaydedildiğini etkilediği gibi dönemsel eğilimler ve kadınlara karşı tutumlar da kayıtların oranını ve niteliğini etkilemektedir. Söz gelimi 16. yüzyılın ikinci yarısında mahalle imamlarının ve müezzinlerin mahalledeki ahlaksız kadınların tespitinden sorumlu tutulması (Altınay, 2000, 67-68) ya da 18. yüzyılda mesirelerin yaygınlaşması ve kadınların kamusal alanda daha görünür olmalarıyla hal ve davranışlarının, kıyafetlerinin, mekan kullanımlarının belirlenmek istenmesi bununla ilgilidir. 1730 yılına ait bir kayıt, kadın hamamlarındaki dellakları erkek kıyafeti giymemesi (BM, 150, 8[1b-2] konusunda uyarır, 1770 yılında İstanbullu kadınlar, gayrimüslim kadınların kıyafetlerini taklit ettikleri ve Müslüman erkekleri yoldan saptırdıkları gerekçesiyle uyarılır. (İM, 24, 31 [12a-1]) Kadının tarihte yer alışı şekli, kaydedilmesi, bugün okunması ve yeniden yazılması (ya da yazılmayacağını düşünülmesi), Osmanlı dünyasında kadına yeniden sorgulayıcı bir gözle bakmayı gerekli kılar.

Adı bir suça karışmadığı sürece kayıt tutanlar için önemsiz olan kadınlar, gündelik hayatlarının önemli bir kısmını geçirdikleri *ev-avl*da neredeyse hiç kaydedilmemişlerdir. Kaynaklarda neredeyse görünmez olan, yoksul Müslüman kadınlar için de durum benzerdir. Mahkemeye başvuracak parası olmayan, seyahatların ilgisini çekmeyen yoksul kadınların bir zorunluluk olarak para kazanması, hayata karışması, dışarı çıkması gerekmektedir; çünkü başkent İstanbul’da yaşamak bir yandan fırsatlara ulaşmak demekken öte yandan kıtlıklarla mücadele etmek, geçim derdi demektir. İstanbul’un kalabalık nüfusunun ancak çok az bir kısmını temsil edebilen bu sınırlı çalışma, kadınların hayatın hemen her alanında var olduklarını, kısıtlı iş imkanlarına rağmen sokağa çıkıp kendileri için yeni iş fırsatları yarattıklarını göstermektedir. Satış yapacağı tablası olmayan kadınlar,

gelen geçen yolculara ekmek, yumurta satar; dükkanı olmayanlar evde işledikleri oyaları başka dükkanlara satardı. Bazıları Feshane'den aldıkları işleri evde yapar, bekar erkeklerin çamaşırlarını yıkar, civardaki bahçelerde çalışır, dilencilik ya da fahişelik yapardı. Müslüman kadınların, sosyal hayata katılımlarını kısıtlayan toplumsal yapıya rağmen yoksul ve zengin kadınlar farklı nedenlerle de olsa evden çıkıp hayata karışmaktaydı. Belki sokaklarda erkekler kadar görünür ve serbest değillerdi ama kendilerine verilen her fırsatı sonuna kadar kullanmış, şehir hayatında kendilerine bir alan açmış görünmektedirler. Kullanımlarının uygun görüldüğü mekanları kendi lehlerine dönüştürmüş, hamamları kahvehane, mezarlıkları piknik alanlarına çevirmişlerdir. Her ne kadar kadınların uzun saatler boyunca çeşme başlarında, hamamlarda, harem odalarında, mezarlıklarda ya da mesirelerde ne konuştuklarını tam olarak bilmiyorsak da buraların, şehrin farklı bölgelerinden gelen kadınların duyduklarını birbirlerine aktardıkları haberleşme ve sosyalleşme mekanları oldukları söylenebilir. Bu tarz sözlü iletişim mekanları, kadınların şehirle karşılıklı ilişki kurmalarını, şehrin kültürüne, karakterine ve iletişim ağına etki etmelerini sağlamıştı. Şehirler sadece saraylardan, kalelerden, yollardan ya da yöneticilerden ibaret değildir; şehir, içinde yaşayan insanlarla şekillenir, karakter kazanır. İstanbul, içinde yaşayan, sınırları zorlayan, hayata karışan, değişen ve değiştiren kadınları ile İstanbul'dur.

Kaynakça

- Bab Şeriyeye Sicilleri (BM), No: 3 ve 150.
 Balat Şeriyeye Sicilleri (BTM), No: 2.
 Eyüp Şeriyeye Sicilleri (EM), No: 3 ve 90.
 Galata Şeriyeye Sicilleri (GM), No: 5, 7, 15, 20 ve 90.
 Hasköy Şeriyeye Sicilleri (HM), No: 5 ve 10.
 İstanbul Şeriyeye Sicilleri (İM), No: 3, 18 ve 24.
 Üsküdar Şeriyeye Sicilleri (ÜM), No: 1, 2, 5, 9, 14, 17, 26, 51, 56 ve 84.
 Mühimme Defterleri (MD): 5, 6, 7 ve 12 Numaralı.
 Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Kültür bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
 Artan, Tülay, "Fener", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c: 12, s.341-342, 1996.
 Bassano, Luigi, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
 Behar, Cem, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2014.
 Bozkurt, Nebi, "Mezarlık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 29, s. 519-522, 2004.
 Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, 1. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2008.
 Eyice, Semavi, "Çeşme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c:8, s.277-287, 1993,
 Faroqhi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
 ----, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
 ----, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2004.

- , "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editör: Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2009.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, cilt:1, Kitap yayınevi, İstanbul, 2010.
- Ghobrial, John-Paul, *Fısıldaşan Şehirler: 17. Yüzyılda İstanbul, Londra ve Paris arasında Bilgi Akışı*, Küre Yayınları, İstanbul, 2020.
- Hamadeh, Shirine, *Şehr-i Sefa: 18.Yüzyılda İstanbul*, İletişim yay., İstanbul, 2010.
- İnalçık, Halil, "İstanbul", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 23, 2001, s.220-239.
- İşirli, Mehmet, "Harem", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c:16, s.135-138, 1997.
- İşli, Necdet, "Ayas Paşa Mezarlığı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 4, 1991, s. 204.
- Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yağ İken*, Metis yay., İstanbul, 2009.
- Khoury, Dina Rizk, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekanda Musullu Kadınlar" *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editör: Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2009.
- Montagu, Lady, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul ?
- Müller, Georgian Max, *İstanbul'dan Mektuplar*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978.
- Neava, Dorina L., *Eski İstanbul'da Hayat*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978.
- Nicolay de Nicolas, *Mubteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Özcan, Abdülkadir, "Hac", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c: 14, s. 400-408, 1996.
- Pardoe, Miss (Julia), *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19.yyda Osmanlı Yaşamı*, Kitap yay, İstanbul, Ekim 2004.
- Refik, Ahmed, *Eski İstanbul Manzaraları (1553-1839)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap yayınevi, İstanbul, 2014.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî I*, Haz: Mehmet İşirli, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1999.
- Sert Özlem, "Izgara Plan Uygarlık; Kent tarihi, Uygarlık Tarihi Yazımı ve Akdeniz'de Uluslararası Güç Mücadelesi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 68, 2014, s. 24-54.
- Tarım Ertuğ, Zeynep, "İmaret", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c:22, s.219-220, 2000
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi, Cilt: II*, Kitap yayınevi, İstanbul, 2013.

Öz: Osmanlı toplumunda kadının sokakları kullanamadığı, toplumsal hayata dahil olamadığı, pencereden dahi bakamadığı yönünde yaygın bir inanış vardır. Bu çalışmanın amacı, kayıtlarda görünür olmayan kadınların, gündelik hayata sanılandan daha fazla dahil olduklarını göstermektir.

Bunun için 1513-1663 yıllarını kapsayan İstanbul Kadı Sicilleri, döneme ait Mühimme Defterleri, dönem kronikleri, gravürler ve gündelik hayata dair önemli bilgiler veren seyahatnameler kullanılmıştır. Coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak kadınların şehir kullanımları haritalanmış, böylelikle kadınların gündelik hayatlarında kamusal alanı sanılandan daha fazla ve daha çeşitli şekillerde kullandıkları gösterilmek istenmiştir.

Anahtar sözcükler: Kadın, Mekan, Osmanlı, İstanbul, Gündelik Hayat.

Everyday Lives of Women and Their Use of Space in Ottoman Istanbul

Abstract: There is a common belief that in Ottoman society, women were not allowed to use public space, participate in social life or even stare out of the window. The purpose of

this study is to show that women who were not visible in the records were more involved in the public sphere than they are thought to be.

This study relies on Istanbul Qadi (Court) Registers (covering the years 1513-1663), *Mubimme* Registers of the period, contemporary chronicles, engravings and travelogues which provide important information about daily life. In addition, GIS (geographical information system) is also used for mapping women's activities across the city in order to show that women took part in the public sphere in various ways in their everyday lives.

Keywords: Women, Space, Ottoman, Istanbul, Everyday Life.